

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola
Medievisztika Program

Bara Péter Tamás

Leo of Chalcedon
The Network, *Paideia*, and Miracles
of an Early Komnenian Metropolitan

A doktori (PhD) értekezés tézisei

Témavezető: † Dr. Habil. Olajos Terézia , külső konzulens: Dr. Niels Gaul

Szeged
2020

1) A DOLGOZAT TÉMÁJA, A KUTATÁS ÁLLÁSA

Disszertációmban egy késő 11. századi bizánci görög metropolita személyét és a nevéhez fűződő vallási polémia eseményeit vizsgálom. Három tematikus egységben kerül részletes elemzésre a vita fő egyházi szószólójának kapcsolati hálója (*network*), műveltsége, valamint a személyéhez köthető két csodás jelenés.

Az 1082-ben kirobbant Komnénos-kori Képromboló Vita 1094-ben zárult le, központi figurája pedig Leó, Chalkédón metropolitája volt. 1081-ben I. Alexios Komnénos császár vette át a Bizánci Birodalom irányítását, akinek uralma (1081–1118) az uralkodócsalád nevéől Komnénos-kornak (1081–1180) nevezett időszak első szakaszát teszi ki. Alexios uralkodásának első évtizedei hatalmának megszilárdításával, ellenfeleinek háttérbe szorításával és egy új – az uralkodó személyéhez lojális – vezető réteg kiépítésével teltek. A császár egy gazdaságilag jól működő, az adminisztráció szempontjából átgondolt és erősen centralizált birodalom kiépítésén munkálkodott. Az uralkodó hatalomra kerülésekor a bizánci állam korábbi területének csak kis részét birtokolta: az európai provinciák, vagyis a Balkán-félsziget mellett csak Kis-Ázsia nyugati csücske és a partvonal kis része képezte a Birodalmat. I. Alexios három irányból érték támadások: a besenyők az Al-Duna irányából, a normannok Dél-Itália felől, a szeldzsuk törökök pedig keleti irányból szorongatták Bizáncot. A besenyő veszélyt 1091-re sikerült rendezni, a szeldzsuk problémát viszont csak a keresztések segítségével sikerült enyhíteni, míg a normann támadások egészen 1108-ig húzódtak.

I. Alexios zsoldosokból álló hadsereget vezetett. Ezek fizetésére a császár nem riadt vissza az egyházi javak elkobzásától sem: egyházi és monasztikus intézmények nemesfémtárgyai, épületdekorációk és gazdagon díszített ikonok estek az események áldozatául mind a fővárosban mind vidéken. Leó, Chalkédón püspöke akkor szembesült kézzelfoghatóan a császár rendelkezéseivel, amikor a császárvárosba történt látogatásakor szeme láttára verték le a Fémműves Negyed Mária-templomának kapujáról az ezüst díszítést. Leó nyílt levelet írt az uralkodónak, hogy hagyjon fel az egyházi javak világi célú felhasználásával. Alexios ígéretet tett, hogy felhagy ezzel, hivatalos bírósági eljárásnak vetette alá magát, mely felmentette őt. Ezt követően Leó Eustratios Garidas lemondását követelte, aki a dinasztiaaváltás után kinevezett új, császárhű pátriárka volt és akit Leó az egyházi javak elkobzásának támogatásával és eretnekséggel vádolt. A pátriárkát ugyan felmentették, de végül lemondott. Leó ekkor az Eustratios Garidast követő, újonnan választott III. Nikolaos pátriárkával sem vállalt közösséget. Erre válaszul I. Alexios hivatalos eljárást indított Chalkédóni Leó ellen. A metropolitát a püspöki tanács (*synodos endemousa*) intésében részesítette 1086 elején, aminek folyományaként Leó önként lemondott tisztségéről. Ezt azonban sem a püspöki tanács, sem I. Alexios nem fogadta el. A pozíciójában

mege erősödött Leó lendületet vett és 1086 első felében a császár jelenlétében elmondta *Apológiáját*, melyben szentségtörésnek titulálta az egyházi javak elkobzását. 1087-ben a megújuló besenyő támadások miatt a császár ismét egyházi javakat használt, hogy zsoldosait fizetni tudja. A metropolita jelentős ellenállásba kezdett, ennek következményeként elvesztette metropolitai pozícióját. Ennek ellenére a székétől megfosztott főpap tovább folytatta korábbi szervezkedéseit és egy előkelő összeesküvőkből álló csoport élére állt, ami miatt a Fekete-tengernél fekvő Sozopolisba száműzték. Ezt 1087 és 1091 közé datálja a kutatás. A száműzött főpap levelezésben állt konstantinápolyi ismerőseivel, többek között a császár anyósával és Nikolaossal, aki Leó pártfogoltja volt és Hadrianupolis püspöke. Leó száműzetése alatt az ikonteológiai vita tovább gyűrűzött. Izsák, Alexios testvére, Bazil püspököt, Leó egyik hű követőjét bízta meg Leó ikonokkal kapcsolatos álláspontjának teológiai cáfolatával. Leó tudomást szerzett a dologról és Nikolaosnak levélben megírta az ikonokról vallott gondolatainak összegzését. A levél tartalma kitudódott, Leót eretnekséggel vádolták és Konstantinápolyba citálták. 1094-ben a korszak legnagyobb egyházi és világi előkelőiből álló zsinat tárgyalta a száműzött főpap tanítását a Blachernai palotában. Leó beismerte doktrinális tévedését és visszakarta püspöki székét, nem is hallunk azt követően felőle, csak a halála után keletkezett 12. századi és későbbi forrásokból.

A Komnénos-kori Képromboló Vita itt vázolt eseményeit több tudósgeneráció tárgyalta a 19. század végétől kezdve.¹ 1972-ben A. Glavinas monográfiát szentelt a Leó személyéhez kötődő vitának. Filológusok, történészek, művészettörténészek és teológusok elemezték az események sorrendjét, Leó ellenállásának társadalmi bázisát és Leó ikonteológiáját.² Ezzel együtt több kérdés feltáratlan maradt, vagy újragondolást igényel. Ilyen Leónak a Komnénos-kori Képromboló vita elején a lemondott I. Kosmas pátriárkával, illetve a helyére kinevezett Eustratios Garidasszal való kapcsolata. Leó hivatalból való letételének és száműzetésének körülményei szintén vitatottak. Nem teljesen világos az, hogy Anna Komnéné milyen források alapján és miért tár egy alapvetően negatív képet olvasói elé az *Alexias* 5. könyvében és miért olyan pozitív a 7. könyvben ránk maradt leírás Leóról. Glavinas monográfiájából hiányzik Leó társadalmi beágyazottságának vizsgálata, J. Thomas elmélete Leóról mint a *charistikion*-elleni hadjárat szószólójáról megbukott,³ V. Gerhold elmélete Leó, a Doukas-család, és az adminisztratív elit Komnénos-ellenes szövetségéről nem tartható. Nem volt szisztematikus vizsgálat tárgya, hogy a metropolita milyen személyekkel,

¹ Úgy mint I. Sakkalion, A. Lavriotes, V. Grumel, P. Stephanou, vagy P. Gautier.

² H. G. Beck, V. Nunn, V. Tiftixoglou, P. Thomas, M. Angold, A. W. Carr, B. Lourié, V. Gerhold, C. Barber, J. Ryder, D. Krausmüller.

³ A *charistikion* intézménye monostoroknak magánkézbe, vagy valamilyen intézmény számára való kiadása (azok jövedelmeivel együtt) meghatározott időre, általában élethossziglan, vagy három generációig, l. ODB 1 412 s. v. 'charistikion'.

társadalmi-, és intézményes csoportokkal volt kapcsolatban és ezekben a kapcsolatokban Leó milyen szerepet játszott. V. Grumel, M. Angold és J. Ryder tanulmányai készítették elő a talajt egy olyan Leó-kép megrajzolására, mely egyszerre veszi számításba különböző társadalmi szerepeit és mint szent embert,⁴ püspököt és politikust mutatja be.

2) A DOLGOZAT STRUKTÚRÁJA ÉS MÓDSZERTANA

A kérdésekre adott válaszaimat a következő módon strukturáltam. A disszertáció bevezetőjében a célkitűzést követően a Komnénos-kori Képromboló vita fogalmát tárgyalom, ezt követően Leó tevékenységének forrásait, majd a személyét és hozzá kötődő vitát tárgyaló szakirodalmat mutatom be a vita időrendi áttekintésével együtt. Az első fejezet Chalkédóni Leó kapcsolati hálójáról nyújt képet, hangsúlyozva azokat a társadalmi szerepeket, melyeket Leó mint metropolita és mint szent ember látott el. A második fejezetben Leó műveltségét vizsgálom. A fejezet első része a főpap 1086 januárjában elmondott, eddig publikálatlan *Apológiájának* elemzését tárja az olvasó elé, mely egy kánonjogi elemekkel átszótt, támadó hangvételű bemutató beszéd (*apodeixis*). Ezt követően a metropolita ikontiszteletről megfogalmazott állításait taglalom, azon belül is a teológiai érvelés logikáját. A harmadik fejezetben a Leó személyéhez köthető csodás eseményeket teszem vizsgálat tárgyává, elsőként *Tamás diakónus álmát* elemzem, mely Leó állítólagos konstantinápolyi jelenését dokumentálta száműzetése alatt. Ezt követően a Leó személyéhez köthető második csodás jelenés alapos olvasatát adom az *Alexias* tágabb kontextusában. Anna Komnéné műve az egyetlen forrás, mely megemlékezik arról, hogy Leó állítólagosan feltűnt a besenyők ellen vívott dris-trai csatában 1087-ben és megmentette Georgios Palaiologosnak, a császár rokonának életét. A disszertáció rövid összehasonlítással zárul. A Chalkédóni Leóról megrajzolt portré mint szent ember, csodatevő, püspök, kánonjogász és politikus jelentőségét emelem ki 12. századi kiemelkedő bizánci püspökök karrierjének és munkásságának fényében.

Doktori dolgozatom módszertani szempontból hagyományos és új elemeket ötvöz. Kutatói munkám első alappillére a forrásszövegek alapos olvasata, mely a szöveg kontextusában igyekszik megérteni a forrásban foglaltakat. A második az összehasonlító elemzés módszerének alkalmazása, legyen szó textusról, egyéni életutakról, vagy történelmi helyzetekről. Chalkédóni Leó társadalmi helyzetének megértéséhez a hálózatelemzés módszerét hívtam segítségül. A Vita forrásai nem adnak arra lehetőséget, hogy Leó társadalmi hálóját, kapcsolatait nagy részletességgel

⁴ A fogalommal kapcsolatban l. P. Brown, „The rise and function of holy man in Late Antiquity”, *JRS* 61 (1971), 80–101.

rekonstruáljuk. Viszont a jól bevált történelmi metodológia eredményei továbbvihetők, ha hangsúlyos figyelem háruul Leó társadalmi viszonyaira, pontosabban különböző társadalmi/intézményes csoportokra, így a metropoliták körére, vagy a Komnénosok által háttérbe szorított korábbi szenátori elit tagjaira, akikkel a metropolita kapcsolatban állt.

3) A DISSZERTÁCIÓ ÚJDONSÁGA ÉS EREDMÉNYEI

A disszertáció alapvető újdonsága tehát *elsőként* módszertani alapvetéseken nyugszik, egyrészt a történelmi hálózatelemzés szemléletének alkalmazásában, másrészt a Képromboló Vita forrásainak kezelésében. Ugyanis az eddigi kutatók nem vették eléggé hangsúlyosan figyelembe azt a tényt, hogy a polémia forrásai időben különböző korszakokra datálhatók: 1081 és 1154 között keletkeztek, annak ellenére, hogy a vita maga csak bő tíz évet ölel fel a 11. század végéből. Ha ehhez hozzátesszük azokat az éveket, melyek Chalkédóni Leó fiatalságát, vagyis feltehető tanulmányait és formálódásának éveit teszik ki, egy 1060 körül kezdődő és 100 évet felölelő periódussal állunk szemben. Tehát, a Chalkédóni Leóról rajzolható portréra három történelmi környezet volt hatással: a 11. század második felének eseményei; a Komnénos-dinasztia korai szakasza, tehát I. Alexios és II. Ióánnés Komnénos uralkodása (1081–1143); valamint I. Manuél uralkodásának (1143–1180) első 15 éve. Az utóbbi időszakban az ifjú Manuél uralkodói imázsának kidolgozásakor az unoka Manuél, apja II. Jóánnés és a nagyapa I. Alexios között egy dinasztikus verseny alakult ki az uralkodói reprezentációk ütköztetésével. Ebben a környezetben született az *Alexias*, melyben Anna Komnéné, a mű szerzője a Komnénos-kori Képromboló Vita legteljesebb leírását adta. Disszertációm egy új szintézis, mely Chalkédóni Leó portréjának forrásait, valamint a Komnénos-kori képromboló vita hatását és utóéletét mint egymással összefüggésben levő elemeket törekszik ábrázolni.

A módszertani újdonságok mellett, fejezetenként lebontva, a disszertáció eredményei a következők. Az első fejezet Chalkédóni Leó kapcsolati hálóját vizsgálja, más szavakkal, hogy milyen intézményes és társadalmi csoportokkal állt kapcsolatban és ez milyen hatással volt Leóra, illetve mit nyújtott Leó az adott csoport számára. Ilyen szemléletmódú szisztematikus kutatás még nem történt a Komnénos-kori Képromboló Vita kapcsán. Az első fejezet induló egysége Leót mint metropolitát ábrázolja az I. Kosmashoz (1075–1081) és Eustratios Garidashoz (1081–1084) mint konstantinápolyi pátriárkákhöz fűződő viszonyán keresztül. Az alfejezetben Kosmas mint szentéletű aszkéta és jelentős politikai befolyással rendelkező főpap mutatkozik meg. Ezt követően bemutatom, hogy hogyan kerül hatalomra Eustratios Garidas mint Alexios anyjának bizalmi embere, Leó pedig hogyan jelenik meg mint az egész egyház szócsöve, szétfeszítve ezáltal chalkédóni metropolitai feladatkörének határait. Részletesen elemzem Leó I. Alexioshoz írott

levelét és megvizsgálom, hogy hogyan gyakorolt a főpap *parrhésiát*, vagyis a szabad szólás eszközét egy politikai hatalmassal,⁵ ebben az esetben magával a császárral szemben. Úgy gondolom, hogy a metropolita I. Alexioshoz intézett levele az elfogadott, a bizánci világrendet tiszteletben tartó *parrhésia* mintapéldája. I. Alexios elfogadta Leó álláspontját, és ígéretet tett hogy véget vet az egyházi javak elkobzásának. Erre vonatkozó fő érve az volt, hogy „szent és lelki emberek erre intették”. Az első fejezet második alegységében ezt a tematikát viszem tovább és bemutatom, hogy Leó elismertsége mint szent ember abban rejlett, hogy a Komnénos-család Doukas-ágának, vagyis Eiréné császárnének, I. Alexios anyósának és Georgios Palaiologosnak lelki vezetője volt. A Doukas-kapcsolat ismert volt a korábbi szakirodalomban, azonban jellege nem volt egyértelműen meghatározva. Az alfejezet zárásaként visszautasítom V. Gerhold azon feltevését mely szerint Leó, a Doukas-család és a háttérbe szorított szenátori elit szövetségre lépett volna a hatalmat gyakorló Komnénosokkal szemben. Az első fejezet harmadik alegységében egy Chalkédóni Leót támogató titokzatos kör, a forrásokban „rossz emberekként” megjelölt csoport mibenlétét taglalom. Azzal a feltételezéssel élek, hogy a korábbi rezsimben hatalmat gyakorló és a Komnénosok fellépésével háttérbe került szenátori elit tagjai támogathatták Leót. Az alfejezet elsőként a szenátori elitet érintő eseményeket mutatja be I. Alexios uralkodásának első 15 éve alatt, ezt követően a világi adminisztrációban történt változások ritmusát igyekszem meghatározni. Az adminisztrációban történt változások hátról két esetben egybeesnek azoknak az összeesküvéseknek az időpontjaival, melyek I. Alexios ellen irányultak és melyekben szenátorok is részt vettek. Ezek ritmusa egybeesést mutat Leó ellenálló tevékenységének változásaival. Ez alapján arra következtetek, hogy Leó ellenállása és a szenátori szervezkedés között kapcsolat sejthető. Sőt mi több, Leó száműzetésének időpontját is, melyet a szakirodalom 1087 és 1090 köré tesz, az 1090–1091-es évekre helyezem.

Az első fejezet záró része Leó egyházi támogatóinak köréről szól. Az adathiány megköti a kutató kezét, ezzel együtt a következő álláspontot fogalmazom meg. Leó levelezése alapján látszik, hogy a metropolita közeli támogatói voltak Hadrianopolisi Nikolaos és Basileios, Euchaita metropolitája, illetve hivatalos-formális viszonya volt III. Nikolaos pátriárkával (1084–1111). Emellett a korszak szinódusi listái és más adatok alapján úgy gondolom, hogy mind a Kis Ázsiából a szeldzsuk előrenyomulás miatt a főváros felé menekülő főpapok, mint a nyugati provinciák főpapjai támogatták Leót. A menekült metropoliták közül többen kaptak ellátást monostorokban. Ahogyan az egyértelmű a vita forrásaiból, szerzetesházak javai is a császári végrehajtók kezébe kerültek. Ebben az esetben bizonyos főpapok és szerzetesek érdekei egybeeshettek Leó ügyének támogatásában.

⁵ C. Rapp, *Holy bishops in Late Antiquity. The nature of Christian leadership in an age of transition* (Berkeley, 2005), 260–273.

Dolgozatom második fejezetében Chalkédóni Leó műveltségét vizsgálom. Az első alfejezetben a főpap eddig ismeretlen arca mutatkozik meg. A Glavinas egy utalása nyomán a madridi Escorial Palota könyvtárában leltem rá Leó eddig kiadatlan *Apológiájára*. A szöveg kritikai kiadása a disszertáció *Függelékében* (No. 3.) kapott helyet, a második fejezet a szöveget kísérő tanulmány. Az *Escor. Y. 2.7. (262)* kézirat 7 foliója (16v–23r) segítségével alapos képet rajzolhatunk Leóról mint kánonjogászról. A beszéd elmondása 1086 első felére tehető; a metropolita 1086 januárjában a püspöki tanács megrovásában részesült, lemondott, ami viszont nem került elfogadásra. Ezt követően a püspök újra bátorságot nyert és álláspontját kifejtve ellenfeleire támadt. Jogi alapon igyekszik bizonyítani, hogy az ikonok és kegytárgyak fémtartalmának pénzverésre való felhasználása szentségtörés. Sőt, az ikonok elpusztítása annak a ténynek a figyelmen kívül hagyása, hogy az ikonokon lévő ábrázolásban a mintául szolgáló isteni *hypostasis* található. Utóbbi Leó doktrinális újdonsága és a fejezet második egységében tárgyalom. Leó burkoltan a képpromboló V. Kónstantinos császárhoz hasonlítja I. Alexiost. Sőt mi több, amellet érvel, hogy aki tudatosan pusztít el ikonokat, az maga az Antikrisztus. Leó kánonjogi demonstratív traktátusa valójában I. Alexios elleni burkolt invektíva. A fejezetben röviden bemutatom a kéziratot, majd elemzem az *Apológia* visszafogott retorikáját. Ezt követi a Leó által használt bibliai, kánonjogi és patrisztikus források elemzése. Bemutatom azt, hogy Leó forráshasználata a korszak legmagasabb elvárásainak ismeretét tükrözi. Külön figyelmet fordítok a metropolita jogi módszertanára. Leó időrend szerint rendszerezi példáit (zsidó, római, késő római, bizánci példák követik egymást), követi a korszakban elvárt jogi hivatkozásra szóló elvárásokat és bőségesen alkalmazza a jogász szakzsargon fordulatait. Míg a szónoklat retorikai nyelve visszafogott, a jogi terminusok retorizált felhasználásával professzinális hatást kíván kelteni Leó. A püspök külön is alkalmazza a kánonjogi passzusokból ismert büntető nyelvezetet, melyet Alexios kapzsiságára hegyez ki. Leó a klasszikus antikvitás szentség-fogalmát is bevonja érvelésébe, a császárt pedig implicit módon a pogányoknál is pogányabbnak állítja be. A metropolita felhasználja a világi és egyházi jogalkotás adta kiskapukat. Az *Apológia* a püspök önreprezentációjának következő lépcsője. Az első fejezetben Leó mint a szabad szólás (*parrhésia*) bajnoka tűnik fel. Az *Apológiában* pedig már mint *homologétés*, vagyis hitvédő definálja magát a püspök és így kapcsolódik a zsinati-, és egyházatyák hagyományához. Leó számára a bizánci egyházi tradíció a vonatkozási pont és védőbástya, melyet nemcsak ő védelmez, hanem az is védi őt. A jogász professzionalizmus mellett ez a metropolita érvelésének fő ereje. A fejezet alapján az állítható, hogy Leó felkészült jogász volt, összehasonlítva 11. századi püspök kollégáival és Ióannés Zónarasszal, a 12. századi kánonjogással.

A második fejezet második egysége Chalkédóni Leó ikonteológiáját vizsgálja, mely Anna Komnéné tárgyalásában maradt ránk. Az 5. könyv többi passzusával együtt Anna negatív képet fest Leóról mint Alexios egységesítő egyházpolitikájának ellenlábásáról. A hercegnő szavai szerint a

főpap pontatlan volt kánonjogi műveltség tekintetében, teológiai érvelésének logikája pedig csapnivaló. Leó *Apológiájának* elemzése egyértelműen cáfolja Anna véleményét. Mi a helyzet a metropolita teológiai műveltségével? Az alfejezet érvelése, a kérdés feldolgozottsága miatt, a korábbi szakirodalom eredményein nyugszik. Először kifejtem A. Carr véleményét arról, hogy Leó teológiája nem összefüggő, fő célja a politikai helyzetnek megfelelően annak bemutatása, hogy az isteni maga jelen van az ikonokban. Leó szerint az ikonok anyaga nem átistenült, viszont az anyagra felvitt ábrázolás *hypostasisa* isteni, ugyanaz mint magának az isteni mintának a *hypostasisa*. Carr véleménye szerint Leó a mindennapi vallásosság hatása alatt állt, mely szerint a hívők, legyenek bár a bizánci társadalom bármely szegmenséből valók is, isteninek gondolták az ikonokat, azokhoz mint istenihez fohászkodtak és az ikonokat borító lepel egyetlen darabjának is isteni (gyógyító) erőt tulajdonítottak. Carr eredményeit D. Krausmüller kutatásával egészítem ki. Krausmüller bemutatta, hogy Leó olyan főpap volt, aki a doktrínatörténettel, a tanok tartalmával, illetve az azokkal való érvelés buktatóival is tisztában volt. Krausmüller ezen álláspontjával egyetértek, azzal viszont nem, hogy Leót mint innovatív, aristotelési tanokat kreatívan használó teológust ábrázolhatjuk. Leó egyoldalúan, a Komnénos-kori Képromboló Vita céljainak megfelelően értelmezte az ikonok tiszteletének elméletét. A főpap valóban szisztematikusan, a teológiai kérdésfeltevés szükséges oldalairól megvilágításba helyezte elméletét, vagyis az ikonon található ábrázolás és az isteni minta hypostatikus egységét, ami azonban inkább egy *cento*, egy mozaik, mely patrisztikus elemekből áll össze, a kreatív kötőanyag pedig hiányzik. Anna Komnéné toposz-szerűnek ható vádja igaz.

A harmadik fezetben Chalkédóni Leó csodáit vizsgálom. A metropolita száműzetésével egyidőben keringett Konstaninápolyban *Tamás diakónus álma*, mely a harmadik fejezet első egységének tárgya. Az álomleírás Leó levelezésével együtt maradt ránk és egy császári köntösbe öltözött, aranykoronás Leót ír le, aki Szent Eufémia templomában egy pátriárkai diakónusnak jelent meg, miközben fizikai valójában a Fekete-tengernél tartózkodott. M. Angold felismerte, hogy Leó az álomban császári jelvényekkel visszaélő, a császárt ellensúlyozó hitvédőként jelenik meg. A szöveg alapos elemzése viszont ennél árnyaltabb képet adhat, amely a Leóról rajzolt portré szempontjából is jelentős. Az álomleírásban szereplő császári ruházat, s különösen a korona (*phakiolion*) jelentős hasonlóságot mutat azzal a koronával, amit a *Constitutum Constantini*, vagyis a Nagy Konstantin (324–337) által Szilveszter pápának (314–335) állítólagosan adományozott kiváltságok leírásában találunk. A konstantini adománylevél egy 8. századi kompiláció, amit IX. Leó (1048–1054) használt fel újra *Libellusában*. A *Constitutum* alapján a pápa Szent Péter első levelének (1 *Pét* 2) „királyi papság” kifejezését nemcsak a keresztény hívő összességére, hanem a pápákra vonatkoztatta. Az 1054-es ún. skizma tárgyalásai során a *Constitutum Constantini* a *Libellus* részeként Keletre került és, feltehetően a diploma hatására, bizonyos császári jelvényeket, így a bíbor cipőt

már a 11. század közepén használta Michaél Keroullarios pátriárka (1043–1058). Sőt a pátriárka úgy tartotta, hogy főpapi címe és a császári cím között elhanyagolható a különbség. *Tamás diakónus álma*ban ismét előkerült a császári ruha, a pápai korona, sőt a Péter levélrészlet is. Míg Keroullarios pátriárka esetében csak bíbor cipőkről van tudomásunk, Leó teljes császári díszben van ábrázolva. Feltételezésem szerint az álom szerzője Leót mint a császárral dacoló, vele azonos szinten lévő hitvédőt akarta ábrázolni olyan elemek használatával, amelyek egyrészt már használt Keroullarios pátriárka, másrészt, amelyek szerepeltek IX. Leó *Libellus*ában. Ez a kép nem egyezik Chalkédóni Leó egyéb forrásokból ismert reprezentációjával. Az álomleírás mindenesetre jól mutatta azt, hogy bizonyos csoportok Leót mint szent hitvédőt állították be száműzetése alatt. A metropolita körül kialakuló kultusz jelei a polémia utóéleteként tárgyalandó *Alexias*-szövegekben is megjelennek, melyek a harmadik fejezet második részének témáját képezik.

Anna Komnéné az *Alexias* 7. könyvében Leó második jelenésének leírását őrizte meg. Az 5. könyvben Anna negatív képet fest Leóról mint I. Alexios – legalábbis Anna szerint – egységesítő egyházpolitikájának ellenlábasáról, a 7. könyvben pedig mint csodatévő szent ember szerepel. A történetíró tanúsága szerint a metropolita megjelent a Dristra mellett 1087-ben a besenyők ellen vívott vesztes csatában és egy lovat adott Georgios Palaiologosnak, a császár közeli rokonának, aki így el tudott menekülni az őt üldöző nomádok kezei közül. Az eddigi kutatás igazából nem tudta megválaszolni azt, hogy Anna miért írhatta le ezt az eseményt, vagy a hercegnő finomhangolású retorikájának csapdájába esett és félreértette a passzust (P. Buckley). Meglátásom szerint Anna Komnéné apjának I. Alexiosnak méltó emléket akart állítani. Anna szembe kívánt menni azzal a véleménnyel, hogy I. Alexios eredményeit az utódok felülmúlták, amit az udvari rétorok mind Alexios fiának, II. Ióánnésnek, mind unokájának I. Manuélnak esetében bizonyítani igyekeztek. Anna Komnéné, véleményem szerint, dialógusba kezdett a két utódot, és különösképpen I. Manuélt dicsérő szónokok állításaival, sőt mi több, a 11. század végén kimondott álláspontokra is reflektálni igyekezett. Annának a dristrai csatáról és I. Alexios besenyő háborújáról adott leírása ezen álláspontok fényében nyernek értelmet. Anna Komnéné nem egyszerűen eseményeket írt le, hanem válaszokat adott az apjával kapcsolatos olyan álláspontokra minthogy Alexios felelőtlen, forrófejű katonai vezető volt, továbbá, hogy Isten megbüntette Bizáncot. Külön figyelmet szentelek az utóbbinak, melyet Ióánnés Oxeítés is részletesen kifejtett 1091-es szónoklatában. Az *Alexias* szélesebb kontextusát megvizsgálva, a releváns kutatás új eredményeként, arra a következtetésre jutok, hogy a császárnő nem hitte azt, hogy apja azért vesztette el a Dristra melletti csatát, mivel Isten büntette volna. Úgy gondolom, hogy Anna Komnéné a 11. század közepi polihisztor Michaél Psellos (1018–1078) történelemszemléletét osztotta, aki szerint a történelem eseményei egymást követő történések láncolataként megérthetők, sőt a természet erői és a fizikai törvényei, pl. egy hirtelen kitört vihar, vagy egy sebesülés eredményezheti egy csata kimenetelét. Utóbbi

folyományaként érthető, hogy I. Alexios miért rejtette el a zászlóban magával vitt Mária-ereklyét a dristrai csata végén: a császár sebesült volt, a szél pedig nagy. Ez nem *omen*, hanem racionalitás. Ezzel együtt Anna Komnéné részben olyan hallgatósággal dolgozott, mely a „bűn, tehát büntetés”-séma keretein nem tudott túllépni. A hercegnő racionális és vallásos magyarázatok darabjait szövi össze, melyben bizonyos ellentmondások mégis fellelhetők,⁶ amik nyomán a szerzőhöz közelebb juthatunk. Mindent összevetve úgy gondolom, hogy két fő narratív szereppel bír Leónak mint szent embernek a jelenése az *Alexias*ban: ellensúlyozza Alexios keménykezű egyházpolitikáját és az egyházi vagyon elkobzásának tényét I. Manuél rendkívül bőkezű egyházpolitikájának fényében; valamint ellensúlyozza azt az állítást, hogy Isten megbüntette a Birodalmat mivel a császár és családja bűnös volt. Anna válasza ötvözi a racionalitás és vallásosság aspektusait: a csata elvesztése a túlerő és egyéb negatív körülmények miatt következett be, Isten pedig még csodát is tett, szent emberét küldve el a császári hadvezérek védelmében. Anna Komnéné ehhez feltehetően egy 11. századi családtörténetet használt forrásul, mely a Palaiologos család számára íródott.

Dolgozatom *Befejezésében* rövid összehasonlításban sorolom fel a Chalkédóni Leó által képviselt püspöki modell jellemzőit, melyek részletes bemutatásra kerültek a fejezetek során. Azon az állásponton vagyok, hogy a Komnénos-korban nem volt még egy olyan főpap, aki egy személyben lett volna püspök, befolyásos politikus, kánonjogász és szent ember.

⁶ P. Buckley mutatott rá erre, P. Buckley, *The Alexiad of Anna Komene: artistic strategy in the making of a myth* (Cambridge, 2014), 156.

4) A DISSZERTÁCIÓ TÉMÁJÁHOZ KÖTŐDŐ PUBLIKÁCIÓK

Bara, P., „The apparition of Leo of Chalcedon. Anna Komnene’s reproduction of a lost family account of the Doukai”, *Transmitting and circulating in the Late Antique and Byzantine Worlds*, eds. M. Ivanova, H. Jeffery (Leiden, Boston, 2019/2020), 199–223.

Bara, P., „Ecumenical patriarchal power in theory and practice during the early Komnenian period (1081–1118)”, *An Ecumene of changes. Jurisdictional spaces and frontiers of the Patriarchate of Constantinople (4th-20th c.)*, ed. D. I. Muresan, D. Moreau (London, New York, 2020), megjelenés alatt.

Bara, P., „Chalkédóni Leó Apologosa: egy főpapi invektíva a 11. század végi Bizáncból”, *Zωοδόχος Πηγή*, szerk. Szegvári Z., Végheő T. (Nyíregyháza, 2020), szerkesztés alatt.

Bara, P., „Texts and contexts: closing the gap between Leo of Chalcedon and Anna Komnene”, *Középkortörténeti tanulmányok 10. A X. Medievisztikai Konferencia (Szeged, 2017. június 7–9.) előadásai*, szerk. Szanka B., Szolnoki Z., Nagy Zs. D. (Szeged, 2018), 211–232.

Bara, P., „The use of the *Donation of Constantine* in late-eleventh-century Byzantium: the case of Leo metropolitan bishop of Chalcedon”, *Chronica: Annual of the Institute of History, University of Szeged* 17 (2017), 106–125.

Bara, P., „Philotheos of Opsikion: a new saint in twelfth-century Thessalonike?”, *Chronica: Annual of the Institute of History, University of Szeged* 13 (2017), 17–28.